

Малиш Л. О.

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО ДІЇ УРЯДУ З РЕГУЛЮВАННЯ НЕРІВНОСТІ У ДОХОДАХ

Статтю присвячено вивченню уявлень населення про роль Уряду у регулюванні нерівності у доходах в українському суспільстві. Авторка детально аналізує експектації українців щодо окремих напрямів діяльності Уряду з регулювання нерівності у доходах та визначає соціальні детермінанти їх загального налаштування на активну роль Уряду у цьому процесі.

Ключові слова: *нерівність у доходах, Уряд, експектації щодо діяльності Уряду.*

Коло питань, пов'язаних з наявністю соціальної нерівності, традиційно є предметом пильної уваги з боку науковців. Неможливо дослідити функціонування певного суспільства без висвітлення особливостей розподілу в ньому таких ключових ресурсів, як влада, багатство, дохід та престиж і зумовлених ним форм соціальної нерівності, що є віддзеркаленням основних характеристик відносин у системі суспільного виробництва на конкретному етапі її розвитку. При цьому, сучасній соціологічній науці притаманне прагнення розширити свої пізнавальні обрії за межі окремого суспільства, намагання виявити специфіку певного явища при порівнянні його характерних рис із породженими відмінними соціокультурними контекстами. Ця ж тенденція прослідковується і у студіях різних аспектів соціальної нерівності, що дістало вияв у численних міжнародних дослідженнях, зокрема таких достатньо відомих: Проект Євrorівність (The EUREQUAL Project), Люксембурзькі студії доходів (The Luxembourg Income Study, LIS), Міжнародна програма соціальних досліджень (International Social Survey Program, ISSP), Порівняльний аналіз переходу від навчання до праці в Європі (A Comparative Analysis of Transition from Education to Work in Europe, CATEWE), Проект Техаського університету з вивчення нерівності (The University of Texas Inequality Project, UTIP), моніторинг розподілу доходів та бідності (Income Distribution and Poverty), що здійснюється Організацією економічного співробітництва заради розвитку (Organization for Economic Co-operation and Development, OECD), моніторинг та аналіз бідності (Poverty Monitoring and Analysis), які проводяться Світовим банком (World Bank).

З-посеред перелічених проектів найбільш плідне підґрунтя для вивчення стану та сприйняття соціальної нерівності у сучасних суспільствах дають саме дані міжнародного проекту

ISSP. З огляду на тематику статті, в межах цієї програми особливий інтерес становлять її модулі «Соціальна нерівність» (проводився чотири рази, востаннє у 2009 році) та «Роль Уряду» (також було здійснено чотири рази, востаннє у 2006 році). В межах кожного з них вивчають як оцінку членами суспільства їхнього місця у соціально-статусній ієрархії, так і очікування певних дій Уряду з регулювання окремих проявів нерівності.

Приєднання України до ISSP у 2008 році дало змогу провести у 2009 році репрезентативне національне опитування з проблематики соціальної нерівності за узгодженням у межах міжнародного дослідницького проекту інструментарієм. Варто зауважити, що для України, попри актуальність досліджень у цій царині, зумовлену її перебуванням у процесі розбудови стабільного демократичного суспільства, а відтак, необхідністю виважених та обґрунтованих реформ у багатьох сферах соціального життя, це перший досвід комплексного дослідження питань, пов'язаних із соціальною нерівністю. Тому, хоч вітчизняні науковці не полишали своєю увагою цю проблематику (прояви нерівності в українському суспільстві ґрунтовно аналізувались у працях С. Бабенко [1–3], О. Іващенко [4], О. Куценко [5], С. Макеєва [6–7], С. Оксамитної [8–12], І. Прибиткової [13–15], О. Симончук [16–17], Н. Толстих [19–20]), суттєвий евристичний потенціал розвідок саме на ґрунті даних, отриманих у межах проекту, полягає у комплексності дослідження феномена соціальної нерівності в українському суспільстві та можливості подальших порівнянь його особливостей із тими, що притаманні західно- та східноєвропейським суспільствам.

Звісно, коло питань, відповіді на які стають можливими в результаті звернення до даних, отриманих під час реалізації проекту, є доволі широким. Їх висвітлення, з огляду на те, що

українське суспільство перебуває нині у процесі трансформацій, є важливим для отримання наукової інформації щодо особливостей сприйняття наявних у суспільстві форм соціальної нерівності, а відтак і розробки виваженої та обґрунтованої стратегії реформування українського суспільства. Значний інтерес, зокрема, становить проблематика, пов'язана з уявленнями населення про дії Уряду, спрямовані на подолання нерівності у доходах. Він зумовлений тим, що, по-перше, знання про них дають змогу з'ясувати те, якою бачать роль Уряду у зменшенні наявної нерівності у доходах українці, а по-друге, визначити, наскільки взагалі різні категорії населення готові покладати на Уряд вирішення питань, пов'язаних з її регулюванням, та радикальність відмінностей у таких експектаціях. Одержані дані можуть бути підґрунтям для прогнозування реакції населення на реформи у сфері регулювання нерівності у доходах залежно від їх спрямування, визначити ті категорії осіб, які найбільше потерпають від наслідків майнової нерівності, а отже, мусять бути об'єктом особливої уваги з боку різноманітних урядових програм, покликаних компенсувати наслідки нерівності у життєвих шансах різних категорій населення.

Ще раз зауважимо, що, попри значну актуальність зазначеної проблематики для українського суспільства, наразі їй присвячено доволі незначну кількість розвідок. Зокрема, студії з дотичної тематики – підтримки населенням непопулярних урядових реформ – було здійснено в межах репрезентативного дослідження «Рейтинг підтримки непопулярних реформ і загроз для влади і суспільства», проведеного 2–10 березня 2010 р. соціологічною групою «Рейтинг». Загальна кількість респондентів у віці 18 та більше років становила 2000 осіб [21]. Однак у цьому дослідженні аналізували підтримку різними соціальними категоріями низки реформ, що не дає змоги визначити ставлення населення саме до окремих напрямів діяльності Уряду, спрямованих на подолання нерівності у доходах.

С. Бабенко за даними проекту ISSP проаналізувала установки населення щодо окремих дій Уряду з урегулювання нерівності у доходах, зокрема їх регіональні відмінності [1, с. 24–26]. Водночас значний дослідницький інтерес становить детальніший аналіз цих даних, зокрема, визначення впливу ширшого кола соціальних чинників на подібні заходи Уряду.

Відтак метою цієї статті є визначення детермінант уявлень населення щодо напрямів дій Уряду з регулювання нерівності у доходах, що дістає відображення у низці поставлених завдань, серед яких:

- загальна характеристика оцінки населенням необхідності окремих дій Уряду з регулювання нерівності у доходах;
 - побудова узагальнювального показника щодо опису налаштування населення на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах;
 - з'ясування основних соціальних детермінант налаштування населення на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах.
- Реалізація поставлених завдань і зумовила структуру та логіку викладу матеріалу у статті.

Масив даних і змінні

Основні дослідницькі висновки, подані у статті, базуються на даних опитування «Думки і погляди населення України: червень 2009», зокрема, тій їх частині, що була зібрана в межах модуля «Соціальна нерівність» дослідницького проекту ISSP. Опитування здійснили Київський міжнародний інститут соціології та Центр «Соціальні індикатори» за репрезентативною вибіркою, що відповідає стандартам ISSP; загальна кількість респондентів у віці 18 років та старші становила 2012 осіб.

Центральне поняття цієї розвідки – уявлення населення щодо напрямів дій Уряду з подолання нерівності у доходах – визначалось як думки українців про те, до яких конкретних дій Уряд має вдаватися для її регулювання. Також як передумова для того, щоб очікувати певних дій від Уряду, розглядалася оцінка респондентами того, чи взагалі наявні різкі розбіжності у доходах населення. Визначення основних компонентів цих уявлень фіксувалося через ступінь згоди респондентів (за п'ятибальною шкалою, де 1 – це повна згода, а 5 – повна незгода) з такими твердженнями:

- В Україні надто велика різниця у доходах.
- Зобов'язанням Уряду має бути зменшення різниці у доходах між особами з високими та низькими доходами.
- Уряд зобов'язаний забезпечити прийнятний рівень життя для безробітних.
- Уряду необхідно менше витратити на соціальні виплати бідним.

При цьому, можна побачити, що згода опитаних із кожним із наведених висловлювань (крім останнього твердження, де таким виміром є, навіпаки, незгода) виражає те, наскільки вони налаштовані на активні дії Уряду з регулювання нерівності у доходах в українському суспільстві. Зокрема, перевірка згоди з першим твердженням дає змогу зробити висновки щодо оцінки респондентами легітимності наявного розподілу доходів, а інші висловлювання стосуються визначення нагальності конкретних дій Уряду для регулювання нерівності у доходах.

Налаштування українців на окремі дії Уряду з регулювання майнової нерівності

Аналізуючи відповіді на зазначені запитання, зауважимо, що 73,9 % респондентів повністю погоджуються з тим, що в Україні різниця у доходах є надто великою. А якщо додати до них і тих, хто скоріше погоджується з цим твердженням, то цифра ще більше вражає – вона сягає 94,4 %, що свідчить про низьку задоволеність українцями своїм матеріальним становищем. Це зумовлює, своєю чергою, те, що більша частина українців, визначаючи свою позицію на соціальній драбині, яка описує їхнє суспільне положення, впорядкованій від 1 (найнижча позиція) до 10 (найвища позиція), вказує на належність до 3, 4 та 5 сходинок (їхня кількість щодо кожної позиції коливається в межах від 18,9 % до 24,7 %), а на сходинках 1–6 загалом перебуває 92,4 % респондентів. На противагу їм, лише 0,6 % усіх опитаних вважають, що вони стоять на двох найвищих сходинках соціальної драбини (9 та 10).

Крім того, варто зазначити і про те, що українці схильні розглядати як несправедливі зумовлені стратифікацією населення за доходами відмінності у доступності низки благ, як-от якісних послуг у галузі охорони здоров'я та у освітній сфері. Так, можливість отримання якіснішого обслуговування у сфері охорони здоров'я особами з високим рівнем доходу визнали справедливою чи скоріше справедливою лише 13,5 % опитаних, приблизно такою самою є частка тих, хто дотримується аналогічної думки щодо забезпечення якісніших освітніх послуг для дітей заможніших осіб – 12,5 %. Натомість розглядають як несправедливу чи скоріше несправедливу першу ситуацію 60,2 % та другу – 62,9 % респондентів.

З огляду на окреслену вище оцінку українцями розподілу матеріальних ресурсів між різними соціальними верствами та пов'язаних із ним відмінностей у життєвих шансах, є передбачуваним те, що вони тяжитимуть до того, щоб ця ситуація зазнавала корекції. А оскільки саме Уряд відіграє визначну роль у її регулюванні, то буде цілком прогнозованою наявність у населення низки експектацій щодо його активної ролі у цьому процесі. Дійсно, тією чи тією мірою погоджуються з тим, що Уряд зобов'язаний зменшити різницю у доходах між особами з високими та низькими доходами, 86,4 % респондентів, ще 86 % усіх опитаних повністю чи частково підтримують ідею забезпечення прийнятної рівня життя для безробітних та трохи менша їх кількість – 77,7 % – скоріше або повністю не погоджується з тим, що слід зменшити витрати на соціальні виплати бідним.

Узагальнюючи дані щодо налаштувань українців стосовно стану нерівності у доходах в Україні та дій Уряду, спрямованих на її подолання, подивимось на те, з якою кількістю запропонованих тверджень вони погоджуються (під згодою в цьому випадку маються на увазі і варіанти відповіді «повністю погоджуюсь» і «скоріше погоджуюсь»). Для останнього твердження: «Уряду необхідно менше витратити на соціальні виплати бідним», – навпаки, йтиметься про міру незгоди. Це дасть нам змогу з'ясувати, наскільки взагалі поєднані між собою усвідомлення гостроти нерівності у доходах та очікування щодо тих чи тих дій Уряду заради її подолання. Дані щодо підтримки українцями активних дій Уряду з регулювання нерівності у доходах наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Підтримка населенням України дій Уряду з подолання нерівності у доходах

Кількість тверджень, з якими висловлено згоду	Частка респондентів, які погодились з наведеною кількістю тверджень, %
0	1,7
1	3,1
2	8,6
3	22,4
4	64,3
N	2012

Як бачимо, переважна більшість респондентів налаштована на активні дії Уряду з регулювання нерівності у доходах – 64,3 % з них підтримують всі судження. Варто зазначити, що частка осіб, які висловлюють підтримку максимальної кількості запропонованих тверджень щодо відповідної активності Уряду, значущо не відрізняється для категорій осіб, що по-різному визначають свою позицію на соціальній драбині. Так, у випадку самоідентифікації респондентів із такими соціальними класами, як нижчий, робітничий, нижчий середній, середній, вищий середній та вищий, – не було зафіксовано значущих відмінностей у частці осіб, які погоджувалися з трьома чи чотирма з запропонованих тверджень¹. Щодо значущих відмінностей у частці осіб, які висловили згоду з меншою кількістю суджень, то кількість осіб, належних до аналізованих категорій, була надто малою для того, щоб робити впевнені висновки про наявність яскраво виражених статистичних закономірностей. Однак, очевидно, можна вести мову про те, що серед представників тих соціальних категорій, які ми можемо умовно об'єднати у «середній клас», є дещо більшою частка осіб із доволі помірною орієнтацією на активні дії Уряду з регулювання

¹ Відмінності перевірено з застосуванням z-критерію з поправкою Бонфероні, $p = 0,05$.

нерівності у доходах, що можна пояснити вищим рівнем їх доходів, порівняно з представниками нижчого класу (нижчого та робітничого у поданій класифікації).

Таке припущення дістає підтвердження за перевірки відмінностей у доходах сімей респондентів, які належать до різних класових категорій. Цьому індикатору рівня матеріальної забезпеченості було надано перевагу перед аналогічним показником, який фіксував лише доходи респондента, оскільки він дає можливість саме інтегральної оцінки забезпеченості респондента, яка, своєю чергою, впливатиме на його самоідентифікацію з тією чи тією соціально-класовою категорією. Відмінності у доходах визначались шляхом порівняння доходів сімей респондентів, належних до кожної з градацій нижчого класу, з аналогічним показником для представників кожної з градацій середнього класу. З огляду на те, що розподіл змінної «Дохід сім'ї респондента» значущо відрізнявся від нормального (відмінності перевірено з застосуванням критерію Колмогорова–Смирнова, $p < 0,001$), перевірка розбіжностей у доходах сімей опитаних здійснювалась із застосуванням Н-тесту за Краскалом та Уоллісом, який зафіксував значущі на рівні $p < 0,001$ відмінності у їх розмірі для представників усіх зазначених категорій.

Отже, з наведених даних можемо зробити висновок про достатньо сильне налаштування українців на активну роль Уряду у регулюванні нерівностей у доходах, яке виявляється як у значній підтримці окремих дій у цьому напрямі, так і у високому показнику підтримки значної кількості з перелічених заходів.

Чинники загального налаштування українців на активність Уряду з регулювання майнової нерівності

Попри те, що для визначення налаштування українців на певну активність Уряду з регулювання майнової нерівності є важливим опис його різних аспектів, для нас також є цікавим те, у яких соціальних категорій таке налаштування проявляється найяскравіше, тобто, які з чинників, що зумовлюють певну позицію індивіда у соціальному просторі, є найбільш впливовими з огляду на подібні експектації.

Щоб з'ясувати, яким є перелік основних детермінант очікувань населення щодо дій Уряду з регулювання нерівності у доходах, спочатку слід уточнити, у який спосіб ми їх визначатимемо. Можемо припустити, що запропоновані твердження є ефект-індикаторами одного латентного чинника – налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах, що дасть змогу побудувати узагальнювальний індекс, який фіксував би такого роду експектації.

Застосувавши до наведеного вище переліку запитань категоріальний факторний аналіз, ми виявили, що вони дійсно утворюють один фактор (α Кронбаха для нього дорівнює 0,745), а отже, інформацію по них можна подати у вигляді відповідного індексу (факторні навантаження див. у таблиці 2)¹.

Таблиця 2. Факторні навантаження індексу налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах

Чинник	Факторне навантаження
1. В Україні існує надто велика різниця у доходах.	0,760
2. Зобов'язанням Уряду має бути зменшення різниці у доходах між особами з високими та низькими доходами.	0,818
3. Уряд зобов'язаний забезпечити прийнятний рівень життя для безробітних.	0,766
4. Уряду необхідно менше витратити на соціальні виплати бідним ² .	0,660

Щоб окреслити коло чинників, які детермінують налаштування населення на активність Уряду у регулюванні нерівності у доходах, було використано такий перелік соціо-демографічних ознак: стать, вік, освітній рівень, рівень доходів, тип населеного пункту, класова належність та регіон проживання респондента. На їх основі можна виділити соціальні категорії, що характеризуються відмінностями у повсякденних практиках. Змінні визначались такими альтернативами:

- стать (чоловіча/жіноча);
- вік – метрична змінна, що фіксує вік респондента на момент опитування;
- освітній рівень респондента, виміряний за шкалою CASMIN та представлений альтернативами: початкова освіта, неповна середня освіта (у тому числі ПТУ), повна середня освіта (у тому числі ПТУ), неповна вища освіта (у тому числі базова вища), повна вища освіта;
- рівень доходу респондента – індекс, побудований на основі значень доходів сім'ї респондента та особистого доходу респондента³ за

¹ Побудову індексу здійснено регресійним методом, значення індексу є стандартизованими.

² Щоби покращити сприйняття даних щодо факторних навантажень, для твердження «Уряду необхідно менше витратити на соціальні виплати бідним» варіанти відповідей було перекодовано у такий спосіб, щоб найвище значення «5» відповідає альтернативі «повністю погоджуюсь», а найменше значення «1» – альтернативі «повністю не погоджуюсь». За цих умов значення твердження, як і інші, матиме зворотній ключ, тобто зі зростанням номера альтернативи відповіді зменшується і вимірювана ознака – налаштування на активні дії Уряду з регулювання майнової нерівності.

³ Як доходи сім'ї, так і особисті доходи респондента вказувались після відрахування податків, але з урахуванням всіх форм грошових надходжень. До обох змінних було застосовано процедуру видалення викидів.

Таблиця 3. Факторні навантаження індексу доходу¹

Чинник	Факторне навантаження
1. Дохід сім'ї респондента	0,837
2. Особистий дохід респондента	0,837
Частка поясненої дисперсії, %	70,1

місяць, що передував опитуванню, засобами факторного аналізу (метод головних компонентів, факторні навантаження наведено у таблиці 3), факторні значення обраховано регресійним методом;

- тип населеного пункту (село/місто);
- класова належність респондента, яка фіксувалася за схемою EGP, представленою градаціями: вищий службовий клас, нижчий службовий клас, робітники рутинної нефізичної праці, самозайняті, технічні робітники та керівники нижчої ланки, кваліфіковані робітники, некваліфіковані робітники;
- регіон проживання респондента, представлений градаціями: Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області), Центральний (м. Київ, Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області), Південний (АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області) та Східний (Донецька, Луганська, Харківська області).

Коло детермінант налаштування населення на активність Уряду у регулюванні нерівності у доходах було визначено із застосуванням методу загальної лінійної моделі. У моделі, яка враховувала всі згадані вище чинники, виявився незначущим вплив таких із них: стать, вік, освітній рівень, тип населеного пункту та класова належність респондента.

Відтак, до фінальної моделі було внесено такі змінні, як індекс доходу респондента та регіон його проживання. Загалом модель детермінації налаштування населення на активність Уряду у регулюванні нерівностей у доходах переліченими чинниками дає змогу пояснити від 2,6 % до 2,9 % варіації залежної змінної. Основні параметри моделі подано у таблиці 4 (модель 1).

Як можемо побачити з наведених характеристик моделі, зі збільшення доходів населення відбувається зменшення його налаштування на активні дії із регулювання майнової нерівності, що є достатньо логічним².

¹ Критерій розрахунку факторного рішення є прийнятними (критерій адекватності вибірки КМО = 0,50, значущість критерію сферичності Бартлетта на рівні $p < 0,001$).

² Індекс налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах має зворотній ключ.

Таблиця 4. Соціальна детермінація налаштування населення на активність Уряду у регулюванні нерівності у доходах: соціо-демографічні чинники

Параметр	Модель 1	Модель 2
Незалежний член	0,062 (0,055)	0,021 (0,056)
Індекс доходу респондента	0,091* (0,027)	0,226* (0,051)
Регіон проживання респондента	$p < 0,001$	$p < 0,001$
Західний регіон	-0,252* (0,078)	-0,225* (0,079)
Центральний регіон	-0,121 (0,074)	-0,086 (0,075)
Південний регіон	-0,338* (0,074)	-0,296** (0,075)
<i>Східний регіон</i>		
Взаємозв'язок індексу доходу респондента з регіоном проживання	–	$p = 0,019$
Західний регіон та індекс доходу	–	-0,214* (0,075)
Центральний регіон та індекс доходу	–	-0,181** (0,076)
Південний регіон та індекс доходу	–	-0,160** (0,072)
<i>Східний регіон та індекс доходу</i>	–	

Примітка: Референтні категорії виділено курсивом, статистично значущі значення коефіцієнтів – напівжирним шрифтом, де символом * позначено значущість коефіцієнтів на рівні $p \leq 0,001$, символом ** – на рівні $p < 0,05$, символом * – на рівні $p = 0,004$. У дужках наведено значення стандартної похибки коефіцієнтів.

Щодо регіональної належності респондента, то спостерігається більша схильність мешканців Західного та Південного регіонів до підтримки активної діяльності Уряду з регулювання нерівності у доходах, порівняно з мешканцями Східного регіону, що можна пояснити також різницею у доходах населення у цих регіонах. Після перевірки цього припущення із застосуванням Н-тесту за Краскалом та Уоллісом³, який зафіксував значущі на рівні $p < 0,001$ відмінності значень індексу доходу в населення Східного порівняно з трьома іншими регіонами, до початкової моделі було вирішено додати взаємодію змінних «Індекс доходу респондента» та «Регіональна належність», що деякою мірою підвищило прогностичні можливості моделі – стало можливим пояснення від 3,2 % до 3,6 % варіації індексу налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах (основні параметри моделі у таблиці 4, модель 2). До того ж ця модель, фактично, увиразнює відмічені раніше регіональні та зумовлені розміром доходів відмінності в експектаціях населення щодо активності діяльності Уряду у вказаному напрямі. Водночас, слід відзначити доволі слабку можливість передбачення на основі цієї моделі варіації залежної змінної.

³ Застосування цієї статистики зумовлено тим, що розподіл індексу значущо відрізняється від нормального (відмінності перевірено із застосуванням критерію Колмогорова–Смирнова, $p < 0,001$).

Очевидно, існує коло більш специфічних за своєю природою чинників, аніж ті, які визначають належність респондента до певних соціо-демографічних категорій, що зумовлюють міру підтримки змін Урядом наявного стану нерівності у доходах.

У процесі пошуку таких детермінант, у цій розвідці було висунуто гіпотезу, що більш інтенсивно, аніж розглянуте коло факторів, на налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах впливатимуть чинники, пов'язані з визначенням індивідом своєї позиції у соціальному просторі та визнанням її легітимності, принаймні, з огляду на ту кількість матеріальних ресурсів, які йому доступні відповідно до статусних характеристик. Отже, можемо вести мову про такі групи соціальних детермінант налаштувань населення на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах.

По-перше, слід звернути увагу на оцінку індивідами своєї позиції у існуючій соціальній ієрархії, яку з'ясували на підставі самоідентифікації респондента з одним із класів із переліку: нижчий клас, робітничий клас, нижчий середній клас, середній клас, вищий середній клас, вищий клас, а також через визначення ним свого місця на уявній соціальній драбині, де 1 – найнижчий щабель, а 10 – найвищий¹. Можемо припустити, що потреба індивіда в активності Уряду з регулювання майнової нерівності зростатиме мірою того, як знижуватиметься його місце у соціальній ієрархії, оскільки саме з такими діями пов'язуватимуться сподівання на вертикальну мобільність.

По-друге, було враховано сприйняття справедливості тих матеріальних винагород, які індивід отримує у вигляді доходів від трудової діяльності, що фіксувалась за допомогою двох запитань щодо відповідності заробітної платні його заслугам². При цьому припущення про те,

¹ До значень останньої змінної було застосовано процедуру квантифікації, що дало змогу розглядати її як метричну.

² Запитання, використані для визначення оцінки справедливості заробітної платні індивіда:

• Що б Ви сказали про те, скільки заробляєте...

Набагато менше, ніж заслуговую	1
Менше, ніж заслуговую	2
Те, що заслуговую	3
Більше, ніж заслуговую	4
Набагато більше, ніж заслуговую	5

• Чи вважаєте Ви свою заробітну платню справедливою? Питання не в тому, скільки б Ви хотіли заробляти, ми запитуємо, що Ви відчуваєте – чи відповідає оплата праці Вашій кваліфікації та зусиллям, що Ви докладаєте на роботі?

Значно менша кваліфікації та зусиль	1
Трохи менша	2
Відповідає, оплата праці справедлива	3
Трохи більша, ніж я заслуговую	4
Набагато більше, ніж я заслуговую	5

За подальшого аналізу даних альтернативи 4 та 5 для кожної зі змінних були об'єднані внаслідок їхньої незначної наповненості.

що обидва чинника є ефект-індикаторами однієї латентної змінної, не підтвердилося у процесі застосування до них категоріального факторного аналізу.

Нарешті, додатково було розглянуто низку особистісних характеристик індивіда, пов'язаних із його налаштуванням на виконання роботи як цінність. Переліки тверджень, на основі яких характеризувалась ця риса особистості, були майже тотожними та стосувались періоду навчання у школі (вік 14–16 років)³ та трудової діяльності⁴. Було припущення, що старанність у виконанні роботи є базовою характеристикою індивіда, яка проявлятиметься перманентно, незалежно від обставин. Однак після застосування факторного аналізу до квантифікованих значень перелічених змінних (метод головних компонентів, обертання методом Облімін із нормалізацією Кайзера)⁵, було визначено, що змінні, які стосуються різних сфер діяльності, створюють окремі фактори. Відтак, дані по кожній з них було узагальнено у вигляді відповідних індексів зі стандартизованими значеннями (метод головних компонентів для категоріальних даних). Навантаження по кожному з факторів наведено у таблиці 5.

Зумовленість налаштування населення на активність Уряду у сфері регулювання нерівності у доходах переліченими змінними було перевірено з застосуванням методу загальних лінійних моделей. З'ясувалося, що чинники, пов'язані з визначенням індивідом свого місця у соціо-структурній ієрархії, оцінкою справедливості його заробітної платні, значуще не впливають на його експектації щодо політики Уряду у сфері нерівності у доходах.

Отже, фінальна модель враховує такі чинники, які здійснюють значущий вплив на налаштування населення на активність Уряду у регулюванні нерівностей у доходах: регіон проживання респондента, індекс доходів та взаємодія цих чинників, індекси старанності для виконання роботи (для навчальної та трудової діяльності). Зазначені фактори у своїй сукупності зумовлюють від 5,4 % до 6 % варіації залежної змінної. Основні параметри моделі подано у таблиці 6.

³ Твердження, які характеризують ставлення індивіда до процесу виконання завдань під час навчання, наведено у таблиці 5. Згода з твердженнями вимірювалась за шкалою: 1 – повністю згоден, 2 – скоріше згоден, 3 – скоріше не згоден, 4 – повністю не згоден.

⁴ Твердження, які характеризують ставлення індивіда до процесу виконання завдань під час трудової діяльності, наведено у таблиці 5. Згода з твердженнями вимірювалась за шкалою: 1 – повністю згоден, 2 – скоріше згоден, 3 – скоріше не згоден, 4 – повністю не згоден.

⁵ Критерії розрахунку факторного рішення є повністю прийнятними (критерій адекватності вибірки КМО = 0,778, значущість критерію сферичності Бартлетта на рівні $p < 0,001$).

Таблиця 5. Факторні навантаження змінних для індексів старанності індивіда у виконанні роботи

Для періоду навчання у школі		Для періоду трудової діяльності	
1. Я ходив/ла до школи навіть тоді, коли почувався/лась погано, чи була інша причина не ходити на заняття.	0,723	1. Я завжди працюю з повною віддачею, навіть якщо почувуюсь зле або маю підстави для відпочинку.	0,535
2. Я виявляв/ла всі свої здібності в школі, навіть якщо завдання мені не подобались.	0,926	2. Я завжди намагаюсь виконати завдання найкращим чином, навіть якщо воно мені не подобається.	0,906
3. Я намагався/лась підтримувати однаковий рівень старанності під час виконання шкільних завдань навіть тоді, коли результати очікувались пізніше.	0,903	3. Я працюю старанно навіть тоді, коли на результат ще довго чекати.	0,882
α Кронбаха	0,818		0,705

Таблиця 6. Соціальна детермінація налаштування населення на активність Уряду у регулюванні нерівності у доходах

Параметр	B	Стандартна похибка	Значущість
Незалежний член	0,043	0,056	0,060
Регіон проживання респондента			0,000
Західний регіон	-0,259	0,078	0,001
Центральний регіон	-0,110	0,075	0,142
Південний регіон	-0,288	0,075	0,000
<i>Східний регіон</i>			
Індекс доходів	0,232	0,051	0,001
Взаємозв'язок індексу доходу респондента з регіоном проживання			0,014
Західний регіон та індекс доходу	-0,207	0,074	0,005
Центральний регіон та індекс доходу	-0,195	0,076	0,011
Південний регіон та індекс доходу	-0,177	0,072	0,014
<i>Східний регіон та індекс доходу</i>			
Індекс старанності у виконанні роботи (для періоду навчання)	0,067	0,028	0,015
Індекс старанності у виконанні роботи (для періоду трудової діяльності)	0,106	0,028	0,000

Примітка: Референтні категорії виділено курсивом, статистично значущі значення коефіцієнтів – напівжирним шрифтом.

Коментуючи модель, щодо регіону проживання респондентів зазначимо, що, так само, як і у попередніх моделях, спостерігаємо більше налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах у представників всіх регіонів, крім Центрального, порівняно зі Східним. Вплив на залежну змінну взаємодії цього фактора з індексом доходів знов дає нам змогу спостерігати тенденцію, відмічену для моделі 2 з таблиці 4: більше налаштування населення всіх регіонів, порівняно зі Східним, на активну діяльність Уряду з регулювання нерівності у доходах. Сам же індекс доходів, зростаючи, детермінує зменшення налаштування на таку активність Уряду.

Достатньо цікавим виявився вплив індексу старанності у виконанні роботи на експектації населення щодо дій Уряду: чим більше його значення (тобто, з огляду на зворотній ключ змінних, на основі яких індекс побудований, менш яскраво вираженою є сама ця якість), тим меншим буде налаштування особи на активні урядові дії з регулювання нерівності у доходах. При цьому більш яскраво ця тенденція проявляється для старанності виконання роботи саме під час трудової діяльності, порівняно зі старанністю під час навчання.

Відповідно, як ми можемо бачити за параметрами розглянутих вище моделей (таблиці 4 та 6), налаштування на ту чи ту ступінь активності Уряду у регулюванні нерівності у доходах пояснюється достатньо незначним переліком соціо-демографічних чинників. Натомість, було встановлено, що до його детермінант належить також низка психологічних характеристик індивідів, зокрема, старанність під час виконання робочих завдань.

Що ж до висунутої раніше гіпотези щодо впливу на налаштування на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах такої групи чинників, як визначення респондентами свого місця у соціальній ієрархії, зауважимо, що його незначущість зумовлюється значною мірою тим, що найбільші частки респондентів у питанні про класову належність припадають на пункти «робітничий» (37,8 %), «нижчий середній» (18,8 %) та «середній клас» (31,3 %), а у питанні щодо місця на соціальній драбині, що складається з 10 сходинок, більшість респондентів обрала третій (20,5 %), четвертий (18,9 %) та п'ятий (24,7 %) щаблі, що перевищує найбільше значення частки для інших альтернатив приблизно вдвічі¹. Причому, цілком імовірно, що таке самостійне визначення респондентами своєї позиції у соціальній ієрархії зумовлено радше тяжінням до вибору серединних пунктів шкали для того, щоб

¹ Відсотки наведено від кількості всіх, хто відповів на запитання.

«не відрізнятися» від інших (принаймні, у кращий бік). Це, своєю чергою, призводить до того, що за своїми базовими характеристиками індивіди, які вказують свою належність до однієї категорії, не є гомогенними.

Повертаючись до розгляду регресійних моделей, які описують детермінанти налаштування українців на активність Уряду у сфері нерівності у доходах, слід зазначити, що прогностичні можливості фінальної моделі, хоча і були покращені введенням додаткових чинників, утім, усе ж залишилися достатньо невисокими. По-перше, скоригований коефіцієнт детермінації (R^2), як уже зазначено вище, становить лише 0,054, а по-друге, пояснювальна сила кожного з розглянутих чинників є відносно невеликою (показник η^2 для кожного з них варіює від 0,008 до 0,016). Тобто, як бачимо, питання детермінант налаштування населення на активність Уряду з регулювання нерівності у доходах потребує подальших розвідок.

Висновки

Даючи узагальнюючу характеристику налаштування населення на активні дії Уряду з регулювання нерівності у доходах, зауважимо, що українці вважають достатньо великими розбіжностями у доходах, притаманні нашому суспільству, висловлюючись, у переважній більшості, на ко-

ристь того, що до зобов'язань Уряду мають належати зменшення цієї різниці, забезпечення прийняттого рівня життя для безробітних, та заперечуючи необхідність менших витрат Уряду на соціальні виплати для бідних. При цьому, доволі значна частка респондентів – більше половини – висловила згоду з усіма чотирма запропонованими твердженнями щодо напрямів діяльності Уряду.

Водночас, розглядаючи вплив низки соціальних чинників на загальне налаштування населення на урядову активність із регулювання майнової нерівності, виміряну у цій розвідці за допомогою інтегрального індексу, ми виявили достатньо невелике коло соціо-демографічних чинників, які таке налаштування можуть зумовлювати, серед яких індекс доходів респондентів та їх регіональна належність. Покращення прогностичних можливостей моделі додаванням до неї факторів, пов'язаних з особистісними характеристиками індивіда, дало змогу зробити висновки щодо необхідності подальших розвідок соціальної детермінації експектацій населення щодо дій Уряду з регулювання нерівності у доходах у напрямку пошуку такого штабу. Це не лише доповнить відповідні галузі системи соціологічного знання, а й допоможе розв'язати низку суперечностей, які супроводжують економічні реформи в українському суспільстві.

1. Бабенко С. Соціальна нерівність в оцінках населення України (за результатами міжнародного дослідження ISSP 2009 року) / С. Бабенко – К. : Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології, Інститут політики, центр «Соціальні Індикатори», 2009. – 44 с.
2. Бабенко С. Соціокультурний механізм динаміки соціальних нерівностей: обґрунтування концепції / С. С. Бабенко // *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. – Харків : Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 46–50.
3. Бабенко С. Социальная включенность и социальная эксклюзия: новое измерение социальных неравенств в современном обществе / С. С. Бабенко // *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. – Харків : Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 49–55.
4. Иващенко О. В. Статусные неравенства: эффект возраста / О. В. Иващенко // *Новые социальные неравенства* / [под ред. С. А. Макеева]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 254–269.
5. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві: Спроби західної соціології / О. Д. Куценко. – Харків : Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2000. – 316 с.
6. Макеев С. А. Неравенство в социологической перспективе / С. А. Макеев // *Новые социальные неравенства* / [под ред. С. А. Макеева]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 9–42.
7. Макеев С. А. Структура пространства жизненных шансов и возможностей / С. А. Макеев // *Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание* / [под ред. О. Д. Куценко]. – Харьков : Изд. центр ХНУ им. В. Н. Каразина, 2004. – С. 242–250.
8. Оксамитна С. М. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму / С. М. Оксамитна, В. Є. Хмелько // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – № 3. – С. 66–77.
9. Оксамитная С. Неравенство в образовании: Украина в европейском контексте / С. Оксамитная // *Украинское общество в европейском пространстве* / [под ред. Е. Головахи, С. Макеева]. – К. : Інститут соціології НАНУ, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 156–173.
10. Оксамитная С. Н. Образование: новые тенденции воспроизводства традиционного неравенства / С. Н. Оксамитная // *Новые социальные неравенства* / [под ред. С. А. Макеева]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 116–147.
11. Oksamytna S. Social origins and educational inequality in Ukraine / S. Oksamytna, V. Khmelko // *Наукові записки НаУКМА*. – 2007. – Том 70: Соціологічні науки. – С. 39–46.
12. Оксамитна С. М. Освітня нерівність: вплив соціального походження в інституційному контексті сучасної України / С. М. Оксамитна // *Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Традиції та інновації в соціології»* : збірник наукових праць. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 37–45.
13. Прибыткова И. М. Новые статусные номинации: бедные-средние-богатые / И. М. Прибыткова // *Новые социальные неравенства* / [под ред. С. А. Макеева]. – К. : ІС НАНУ, 2006. – С. 168–194.
14. Прибыткова И. Бедность и социальное неравенство в постсоветской Украине / И. М. Прибыткова // *Сорокинские чтения. Социальные процессы в современной России: традиции и инновации*. – М. : МГУ, 2007. – Т. 5. – С. 241–245.

15. Прибиткова І. Бідність як наслідок нерівного перерозподілу багатства в українському суспільстві / І. Прибиткова // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 167–175.
16. Симончук Е. В. Рабочие: новые внутриклассовые различия / Е. В. Симончук // Новые социальные неравенства / [под ред. С. А. Макеева]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2006. – С. 195–224.
17. Симончук Е. В. Рабочий класс в Украине: тренды рекомпозиции структуры / Е. В. Симончук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 38–65.
18. Толстих Н. В. Бідність в оцінках працівників промисловості / Н. В. Толстих // Донецький регіон у дзеркалі економічної соціології. – К. ; Донецьк : Інститут соціології НАНУ; Інститут економіки промисловості НАНУ, 2006. – С. 83–89.
19. Толстих Н. В. Соціальні виключення в сучасній Україні: спроби оцінки / Н. В. Толстих // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 81–85.
20. Толстих Н. В. Основные формы социально-экономического исключения в современной Украине / Н. В. Толстих // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 7. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2004. – С. 255–261.
21. Рейтинг підтримки непопулярних реформ і загроз для влади і суспільства: звіт – Соціологічна група «Рейтинг», березень 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ratinggroup.com.ua/user/templates/files/RG_reformy_032010.pdf. – Назва з екрана.

L. Malysh

SOCIAL DETERMINANTS OF UKRAINIAN POPULATION'S VISION OF GOVERNMENT'S ACTIONS IN THE SPHERE OF REGULATION OF INCOME INEQUALITY

The paper is devoted to investigation of population's vision of the Government's role in regulation of income inequality in the Ukrainian society. The author analyzes in detail expectations of the Ukrainian citizens with regard to certain activities of the Government in the sphere of regulation of income inequality, and defines social determinants of their general attitude for active role of the Government in this process.

Keywords: *income inequality, the Government, expectations with regard to the Government's activity.*

УДК 316.47:316.4

Хутка С. В.

ЗАЛЕЖНІСТЬ СТРАТИФІКАЦІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВІД ЇЇ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ЗА УМОВ РАДИКАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: ЛОНГІТЮДНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

У статті викладено результати лонгитюдного аналізу зв'язків між стратифікаційними позиціями та рівнем і змінами соціальної адаптованості особистості за даними, репрезентативними для міського економічно активного населення на початковій стадії пострадянських трансформацій українського соціуму.

Ключові слова: *соціальна адаптованість особистості; соціально-стратифікаційна позиція; соціальна стратифікація; радикальні соціальні зміни / трансформації в Україні; лонгитюдний аналіз; міське зайняте населення.*

Постановка проблеми. Можливі зв'язки між макросоціальними структурами та особистістю переважно вивчаються у відносно стабільних суспільствах, що актуалізує необхідність відповідного аналізу для суспільств, які перебувають у процесі багатовимірних трансформацій. Від-

повідно, рамки дослідницької проблеми, вирішенню якої присвячено цю статтю, визначаються тим, що у межах вітчизняного соціологічного дискурсу немає досліджень лонгитюдного аспекту відношення між соціальною адаптованістю особистості та стратифікаційним виміром